

مقاله پژوهشی

نقش عناصر معماری در باغ ایرانی*

نرگس آقابزرگ**

مربی، گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه فنی و حرفه‌ای، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۵ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱

چکیده باغ ایرانی محصولی برآمده از فرهنگ ایرانی و دارای عناصر مصنوع و طبیعی است و در عین حال که اصولی ثابت و مشخص دارد، دارای تنوع زیادی است. به دنبال این تنوع، طراحی‌های مختلف برای عناصر باغ ایرانی مشاهده می‌شود. این پژوهش تنها به عناصر معماری باغ ایرانی می‌پردازد. اینکه یک عنصر معماری چرا به این شکل درآمده می‌تواند دلایل مختلفی داشته باشد و این دلایل از فلسفه و مبانی نظری آنها نشأت می‌گیرد. تاکنون مطالعات زیادی روی عناصر معماری باغ ایرانی انجام شده و به آنها از جوانب مختلف نگریسته شده است. اما عناصر معماری باغ ایرانی چه نقشی در طرح کلی باغ ایرانی ایفا می‌کنند؟ این عناصر بر اساس دلایل عملکردی، اقلیمی یا شکلی ظهور یافته یا عوامل دیگری در ظهور آنها دخیل بوده‌اند؟ یافتن پاسخ این قبیل پرسش‌ها می‌تواند یاریگر شناخت و چرایی تنوع در ظهور عناصر معماری در باغ ایرانی باشد. برای این منظور ده باغ منتخب در اقلیم‌های مختلف و با قدمت‌های متفاوت انتخاب شده تا عناصر معماری آنها بررسی شود. در بررسی دلایل مختلف شکل‌گیری هر یک از عناصر معماری در باغ‌های منتخب از ارزش‌گذاری کیفی و روش تحلیلی - توصیفی استفاده شده است. فراوانی نقش‌ها در بررسی هر یک از عناصر مشخص می‌کند که آن عنصر عمدتاً چه نقش غالبی در باغ دارد یا هر باغ عمدتاً دارای چه نقشی از عناصر معماری است. نتایج نشان می‌دهد که «دیوار» در باغ ایرانی دارای نقش عمدتاً عملکردی - اقلیمی، «ورودی» دارای نقش عمدتاً معناگرا و «کوشک» دارای نقش عمدتاً فضاگراست. به این ترتیب عناصر معماری در باغ ایرانی خیلی خودنمایی نکرده و بیشتر توجه مخاطب را به باغ و طبیعت معطوف می‌کنند.

واژگان کلیدی | باغ ایرانی، عناصر معماری باغ ایرانی، دیوار، ورودی، کوشک.

مقدمه باغ ایرانی به مثابه جلوه‌ای از فرهنگ ایرانی دارای تفاسیر بسیاری است. تاکنون باغ ایرانی از جنبه‌های مختلف مادی تا معنایی بررسی شده است. پژوهش‌های بسیاری نیز در ارتباط با عناصر باغ ایرانی انجام شده است. باغ ایرانی مانند سایر باغ‌ها شامل عناصر مصنوع (دیوار، ورودی، کوشک و ...) و عناصر طبیعی (آب و گیاه) است و تمامی آنها در باغ ایرانی بارها مطالعه شده است. اما راجع به مبانی نظری و لایه‌های مختلف معنایی عناصر باغ ایرانی و وابستگی آنها به ویژگی‌های کالبدی تک تک آنها کمتر سخنی به میان آمده است. این پژوهش به نقش عناصر مصنوع باغ‌های ایرانی می‌پردازد، چراکه طراحی عناصر معماری باغ ایرانی براساس نقش و تفسیر آنها انجام می‌شود و اینکه «نقش عناصر معماری باغ ایرانی چه تأثیری بر ویژگی‌های کالبدی آنها دارد؟» سؤالی است که این پژوهش

به دنبال پاسخ آن است. فرضیه پژوهش این است که عناصر باغ ایرانی ضمن آنکه در جهت رفع نیازهای عملکردی و مادی انسان طراحی شده‌اند، واجد نقش‌هایی هستند که به موجب آن توجه وی را به باغ و طبیعت معطوف دارند. به عبارتی این عناصر علاوه بر نقش عملکردی و مادی خود، فضاگرا، معناگرا و آیینی هستند. در صورتی که فرضیه پژوهش اثبات شود، می‌تواند به عنوان ملاکی برای طراحی عناصر معماری باغ ایرانی استفاده شود.

پیشینه تحقیق

تا به حال پژوهشی مستقیماً در رابطه با این موضوع انجام نشده است. اما در رابطه با تک تک عناصر معماری می‌توان منابعی را پیدا کرد. برای مثال در مقاله «دیوار، حریم امن خیال» (رضوی، ۱۳۹۳) و «پدیدارشناسی دیوار» (منصوری، ۱۳۹۴) از

** نویسنده مسئول: 09124216495-an-aghazorg@tvu.ac.ir

یا مادی تا معنوی است و در معنای مدرن آن به عینی بودن یا مادی بودن محدود نمی‌شود. نقش عناصر باغ ایرانی یا سلسله‌مراتب کارکردی آنها، همان مبانی نظری نهفته در عناصر باغ ایرانی است. به جای نقش عناصر باغ ایرانی می‌توان اهداف طراحی عناصر آن را نیز جایگزین کرد.

برای اثبات فرضیه پژوهش می‌توان نقش‌ها را در پنج دسته کلی طبقه‌بندی کرد: عملکردی- اقلیمی، شکلی، فضاگرا، اجتماعی- فرهنگی و معناگرا؛ این دسته‌بندی بی‌شبهت به جنبه‌هایی از معماری که در طول تاریخ صاحب‌نظران به آن توجه کرده‌اند، نیست (معماریان، ۱۳۸۴). برای این پنج دسته نقش یا کارکرد می‌توان سلسله‌مراتبی از عینی تا ذهنی یا مادی تا معنوی در نظر گرفت (تصویر ۱). در ادامه عناصر معماری باغ ایرانی را می‌توان در سه دسته کلی طبقه‌بندی کرد. این عناصر شامل «دیوار»، «ورودی» و «کوشک» خواهد بود. موارد استخراج شده از بخش پیشینه تحقیق به تفکیک عناصر در قالب طبقه‌بندی نقش‌ها در جدول ۱ آورده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، به جای عناوین ذکر شده برای نقش‌ها، می‌توان عناوین دیگری چون «آسایش‌دهنده و امنیت‌بخش»، «زیاساز و وحدت‌بخش»، «فضاساز و منظره‌ساز»، «دعوت‌کننده و تعامل‌ساز» و «آرامش‌بخش و تأمل‌برانگیز» را جایگزین کرد. اما برای سهولت کار و رعایت اختصار در آنها از تغییرشان چشم‌پوشی می‌شود.

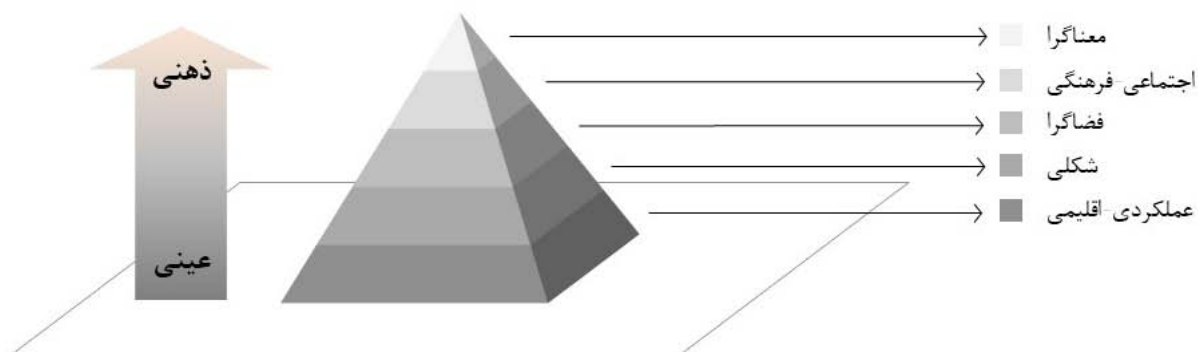
روش تحقیق

برای بررسی مبانی نظری عناصر باغ‌های ایرانی ابتدا تعدادی از باغ‌های ایرانی را از دوره‌های مختلف تاریخی و مکان‌های جغرافیایی متفاوت (اقلیم‌های هشت‌گانه ایران) انتخاب کرده (تصویر ۲)، سپس به بررسی ویژگی‌های هر یک از عناصر معماری باغ ایرانی در این باغ‌ها پرداخته می‌شود. نوع بررسی ارزش‌گذاری کیفی براساس نقش‌های مشخص شده و توصیفی- تحلیلی خواهد بود. ارزش‌گذاری‌ها به‌ترتیبی انجام شده که ارتباطی بین نقش‌ها و ویژگی‌های کالبدی عناصر معماری پیدا شود. در جدول‌ها رنگ ویژگی کالبدی عناصر و نقش مرتبط با

نقش‌های مختلف دیوار در باغ ایرانی سخن گفته‌اند. همچنین در مقالاتی چون «بازخوانی صورت کوشک هشت بهشت اصفهان» (تقوایی، ۱۳۸۹)، «بررسی کوشک هشت بهشت اصفهان در مقام نظرگاه» (بینا و اعتضادی، ۱۳۹۴)، «معماری کوشک، کوشک‌های نه قسمتی در باغ ایرانی» (متدین و متدین، ۱۳۹۴) و «ساختار کوشک در باغ‌های خراسان: الگویی برای سکونت دائم» (مهربانی گلزار و فاطمی، ۱۳۹۵) به جنبه‌هایی از کوشک در باغ ایرانی اشاره شده است. در مقاله «روح مکان در باغ ایرانی» (مدقالچی، انصاری و بمانیان، ۱۳۹۳) به ویژگی‌هایی از عناصر باغ ایرانی برای ارتقای حس مکان اشاره کرده‌اند. در مقاله «بازشناسی مفهوم آستانه در باغ ایرانی» (مدقالچی، ۱۳۹۶) جنبه معنایی ورودی در باغ ایرانی بررسی شده است. به‌علاوه در طرح پژوهشی در دست انجام در مرکز پژوهشی نظر با عنوان «طراحی جزئیات عناصر منظر باغ ایرانی»، با اهداف «تبیین نقش‌های مختلف عناصر باغ ایرانی»، «تبیین ارتباط نقش و جزئیات عناصر» و «رسیدن به دستورالعمل طراحی جزئیات عناصر» (منصوری، آتشین‌بار و آقابرگ، ۱۴۰۱) مشخص شد که برای رسیدن به اهداف طرح، بایستی نمونه‌هایی منتخب از باغ ایرانی، که از لحاظ تاریخی و جغرافیایی مختلف هستند، تعیین شوند و عناصر باغ ایرانی و اجزای آنها در نمونه‌های منتخب تحلیل شود. ملاک تحلیل، تفسیر عناصر و استخراج کلیدواژه‌هایی از تفسیر آنها برای رسیدن به نقش‌های این عناصر است. (منصوری، ۱۴۰۱). این مقاله نیز ساختاری مشخص در رابطه با چنین تحلیلی ارائه می‌دهد. اگرچه پژوهش‌های یاد شده، هر کدام نقش یا نقش‌هایی ویژه برای یکی از عناصر معماری باغ ایرانی ارائه داده‌اند، اما هیچ کدام به ارتباط نقش عناصر و ویژگی‌های کالبدی آنها اشاره‌ای نمی‌کنند؛ ارتباطی که می‌تواند به شناخت هرچه بیشتر آنها و دلایل تنوع کالبدی آنها راه برد.

مبانی نظری

نقش در معنای لغوی به معنی کارکرد و عملکرد است. کارکرد و عملکرد عناصر باغ ایرانی دارای سلسله‌مراتب عینی تا ذهنی

تصویر ۱. نمودار هرم سلسله‌مراتب نقش‌های عناصر معماری. ماخذ: نگارنده.

نقش عناصر معماری در باغ ایرانی

جدول ۱. طبقه‌بندی نقش‌های عناصر باغ ایرانی (بیشترین نقش مورد توجه درباره هر عنصر معماری در پژوهش‌های انجام شده به رنگ خاکستری شاخص شده است). مأخذ: نگارنده.

نقش‌ها	توضیحات	دیوار	ورودی	کوشک
عملکردی - اقلیمی	- وابسته به عملکرد، اقلیم و محیط	- آسایش‌دهنده (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳) - امنیت‌بخش (رضوی، ۱۳۹۳) - عنصر دفاعی (منصوری، ۱۳۹۴)	- جداکننده، ارتباط‌دهنده، معرف مکان، محل تغییر مکان، نظرگاه، عنصر نشانه، امنیت‌بخش و کنترل‌کننده (مدقالچی، ۱۳۹۶)	- نظرگاه (محل تماشای) (بینا و اعتضادی، ۱۳۹۴) - اقلیمی، سکونتی، تشریفاتی (متدین و متدین، ۱۳۹۴) - مسکن دائمی یا موقت (مهربانی گلزار و فاطمی، ۱۳۹۵)
شکلی	- وابسته به کالبد	-	- مفصل، هماهنگ با درون و برون، مردم‌وار، متقارن و متعادل، دارای تناسب، دارای سلسله‌مراتب، دارای تداوم، محل مکث و گذر (مدقالچی، ۱۳۹۶)	- نظرگاه (دارای فضای نیمه‌باز) (بینا و اعتضادی، ۱۳۹۴)
فضایی	- وابسته به تعریف فضا و دیدروها - وابسته به برانگیختن حواس پنجگانه و ...	-	- جداکننده، ارتباط‌دهنده، هم درون و هم برون (مدقالچی، ۱۳۹۶)	- نظرگاه (اتصال فضایی به باغ) (بینا و اعتضادی، ۱۳۹۴)
اجتماعی - فرهنگی	- وابسته به تعاملات اجتماعی، آداب و رسوم و ...	- امنیت‌بخش (رضوی، ۱۳۹۳) - عنصر دفاعی (منصوری، ۱۳۹۴)	- امنیت‌بخش و کنترل‌کننده (مدقالچی، ۱۳۹۶)	- نظرگاه (محل تعامل) (بینا و اعتضادی، ۱۳۹۴)
مناظر	- وابسته به مفاهیم ماورائی و ذهنی، نمادین، مجازی و غیرواقعی بودن	- دیوار صامت، حریم امن خیال، خلوت‌آفرین، عامل تمرکز حواس یا جماعت خاطر (رضوی، ۱۳۹۳) - آرامش‌بخش (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳) - مقصد یا رسانه، نماد مالکیت، نماد محدودیت (منصوری، ۱۳۹۴)	- جداکننده، ارتباط‌دهنده، متصل‌کننده و منفصل‌کننده، محل تبدیل، محل آماده‌سازی مخاطب، محل انتظار، گردآورنده مفاهیم متضاد نور و سایه و سکون و حرکت (مدقالچی، ۱۳۹۶)	- مرکزیت عالم، کانون و مقصد باغ (تقوایی، ۱۳۸۹) - نظرگاه (محل تأمل) (بینا و اعتضادی، ۱۳۹۴)

بررسی عناصر معماری باغ ایرانی

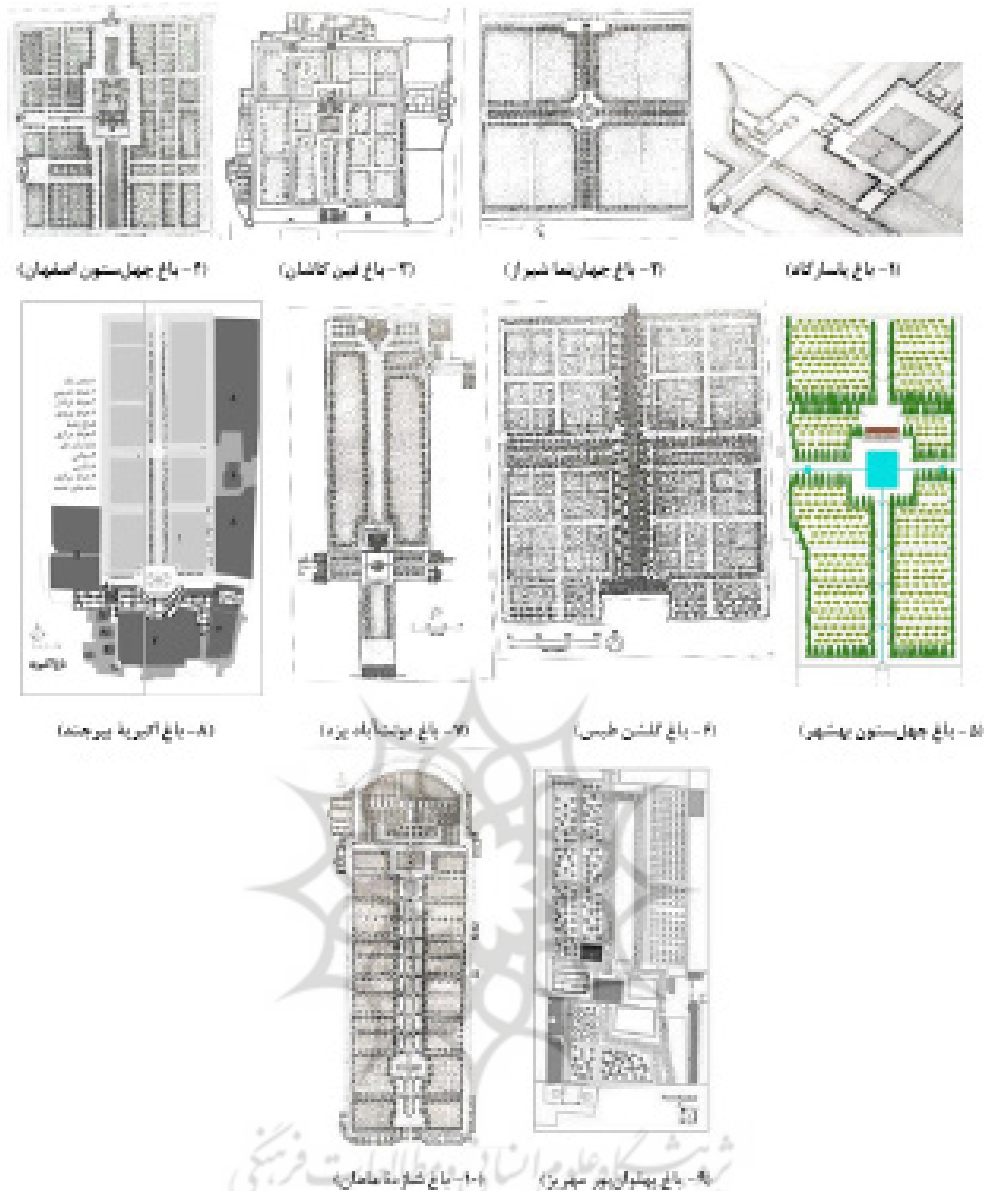
حال به بررسی جداگانه هر یک از عناصر معماری باغ ایرانی یعنی همان دیوار، ورودی و کوشک در باغ‌های منتخب پرداخته می‌شود. با نگاهی به پیشینه تحقیق، به ویژگی‌های کالبدی عنصر در هر یک از باغ‌ها و نقش غالب آنها اشاره شده است. نقش‌های غالب عناصر معماری از طریق کلید-ویژگی‌های کالبدی هر نقش میسر است. در جدول‌ها رنگ و ویژگی کالبدی عناصر و نقش مرتبط با آن مشترک انتخاب شده تا دلیل پررنگ شدن نقش آن عنصر در باغ مورد نظر مشخص شود.

• دیوار

دیوار عنصری است که ابتدا تنها نقش عملکردی داشته، اما به تدریج و در طول زمان واجد معنا شده است. به نظر می‌رسد طبق پیشینه تحقیق، دیوار در باغ ایرانی - چون یک محصول فرهنگی است - بیشتر دارای وجه معنایی است. حال به بررسی این عنصر در باغ‌های منتخب پرداخته می‌شود. در تصویر ۳ قسمتی از دیوارهای این باغ‌ها مشاهده می‌شود.

آن مشترک انتخاب شده تا دلیل پررنگ شدن نقش آن عنصر در باغ مورد نظر مشخص شود. روش جمع‌آوری اطلاعات باغ‌ها، میدانی و کتابخانه‌ای است. باغ‌های منتخب به این شرح هستند:

- ۱- باغ پاسارگاد (دوره هخامنشی): اقلیم نیمه‌خشک.
- ۲- باغ جهان‌نما شیراز (دوره زند و قبل از دوره تیموری): مرز دو اقلیم نیمه‌خشک و گرم و خشک.
- ۳- باغ فین کاشان (دوره صفوی و حتی آل بویه): مرز سه اقلیم نیمه‌خشک، گرم و خشک و سرد.
- ۴- باغ چهل‌ستون اصفهان (دوره صفوی): مرز دو اقلیم نیمه‌خشک و سرد.
- ۵- باغ چهل‌ستون بهشهر (دوره صفوی): اقلیم معتدل و بارانی.
- ۶- باغ گلشن طبس (دوره افشار): اقلیم گرم و خشک.
- ۷- باغ دولت‌آباد یزد (بین دوره‌های افشار و زند): اقلیم نیمه‌خشک.
- ۸- باغ اکبریة بیرجند (دوره قاجار): مرز دو اقلیم نیمه‌خشک و سرد.
- ۹- باغ پهلوان پور مهریز (دوره قاجار): اقلیم سرد.
- ۱۰- باغ شازده ماهان (اواخر دوره قاجار): اقلیم سرد.

تصویر ۲. پلان باغ‌های منتخب. مأخذ: (۱): استروناخ، ۱۳۷۲، (۲)، (۳)، (۴)، (۶)، (۷) و (۱۰): نعیم‌ا، ۱۳۸۵، (۵): منصور، دانش دوست و ابونی، ۱۳۹۵، (۸): اعتضادی و بینا، ۱۳۹۶ و (۹): خلیل‌نژاد و تویباس، ۱۳۹۵.

- حصار باغ جهان‌نمای شیراز دارای ازاره، بدنه و لبه است. ازاره به ارتفاع یک تا دو پله بالا آمده، سپس عقب نشسته و لبه پایینی قاب‌های دیوار را تشکیل داده است. لبه دیوار برای جلوگیری از نفوذ آب باران جلو آمده است. قاب‌بندی‌های ساده روی دیوار، بر معناگرایی آن افزوده است. سپس به دلیل نقشی که در مقاومت دیوار دارد، عملکردی است. تاحدی نقش شکلی یا کالبدی نیز به‌خاطر همین قاب‌بندی‌ها دارد. نقش اجتماعی- فرهنگی زیادی ندارد. تنها ممکن است لبه پایینی قاب‌ها گاهی محلی برای نشستن و استراحت باشد.

- حصار باغ فین کاشان دارای بدنه ساده، ازاره‌ای از قلوه سنگ‌های طبیعی و لبه باریک است. دیوار از پایین به بالا باریک می‌شود. سادگی آن و استفاده از مصالح بوم‌آورد، بر

- می‌توان تصور کرد دیوار یا حصار باغ پاسارگاد، غیر بنایی بوده که اکنون آثار آن هویدا نیست، چرا که در تصاویر هوایی از باغ پاسارگاد ردی از دیوار یا حصار آن دیده نمی‌شود. در تصاویر بازسازی شده محدوده باغ تنها با ردیفی از درختان نشان داده شده است. هر چند که به تصاویر بازسازی شده نمی‌توان استناد کرد، اما به‌فرض صحیح بودن حدسیات و اکتفا به کشفیات باستان‌شناسی، ردیف درختان سرو ملاک بررسی قرار گرفته است. به‌خاطر آیینی بودن درخت سرو، نقش فضاگرایی کمتری دارد و بیشتر معناگراست. معناگرایی به آن نقش اجتماعی- فرهنگی نیز می‌بخشد. سرو در اکثر اقلیم‌ها رشد می‌کند و به دلیل همیشه سبز بودن به‌عنوان دیوار بادشکن عمل می‌کند. بنابراین تا حدی نقش عملکردی- اقلیمی دارد.

دیوار باغ دولت‌آباد یزد دارای دیوار ساده گلی است که از پایین به بالا باریک می‌شود. این دیوار بی‌شبهت به دیوار باغ فین نیست و عملکردی- اقلیمی است. در محل ورودی قبادار و معناگرا شده است.

باغ اکبریۀ بیرجند مانند باغ دولت‌آباد دارای دیوار ساده با قاب‌بندی‌های آجری ساده است. ازاره در برخی قسمت‌ها درست تعریف شده و در برخی قسمت‌های دیگر آجری است که گاهی موجب نفوذ آب شده است. دیوار عملکردی- اقلیمی و به‌خاطر قاب‌بندی‌ها معناگراست.

باغ پهلوان‌پور مهریز بجز در قسمت‌هایی از دیوار که فضاهای خدماتی قرار گرفته، دارای دیوار چینه‌ای از خشت و گل نسبتاً کوتاه است و از پایین به بالا باریک می‌شود و نقش آن عمدتاً عملکردی- اقلیمی است.

باغ شازدهٔ ماهان مانند باغ پهلوان‌پور دارای دیواری بسیار ساده بدون ازاره و لبه است که گاه در قسمت‌هایی که فضایی را دربر می‌گیرد، قاب‌دار شده است. در قسمت جلوخان این دیوار، دارای قاب‌هایی مشبک طراحی شده است. اما نقش دیوار اصلی، عملکردی- اقلیمی است.

جمع‌بندی: به‌طور کلی دو نوع دیوار برای باغ‌ها وجود دارد، یکی ساده و بی‌تکلف و دیگری استوار و با صلابت. هر جا دیوار استوار جلوه‌گر می‌شود، اتفاقی در حال رخ دادن است. مثلاً

نقش عملکردی- اقلیمی آن تأکید می‌کند. شکل آن چندان مطرح نیست، اما بر جک‌های واقعی و گاهی نمادین آن بر نقش عملکردی و تا حدی بر نقش اجتماعی- فرهنگی آن تأکید دارند. لازم به ذکر است، این دیوار در محل ورودی قبادار شده است که بی‌شبهت به دیوار باغ جهان‌نما نیست.

دیوار باغ چهل‌ستون اصفهان دیواری مشبک و رواق‌دار با قاب‌هایی مشبک است که سبب خودنمایی شکل آن می‌شود. این دیوار به‌دلیل مشبک بودن اندکی فضاگرا و داشتن قاب معناگرا است و به‌دلیل داشتن رواق بر نقش اجتماعی- فرهنگی آن اضافه شده است.

حصار اصیل باغ چهل‌ستون بهشهر^۱ ترکیبی از مصالح آجر و سنگ است. مشخص نیست که چرا پایین دیوار آجر و بالا سنگ کار شده است. اما به هر حال تا حد زیادی عملکردی (تعریف‌کننده قلمرو و حد باغ) و غیر اقلیمی است. به‌دلیل لبهٔ جلوآمده دیوار و بافت سنگی مصالح تاحدی معناگراست.

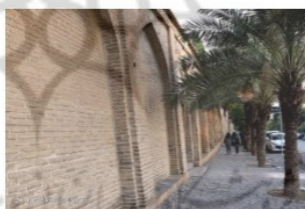
دیوار باغ گلشن طبس بسیار ساده و تا حدی کوتاه به‌نظر می‌رسد. اما نزدیک بنا، دیوار از سادگی درآمده و دارای طرح خلاقانه است. این دیوار به‌دلیل ارتفاع کوتاه یا امکان دید نقش عملکردی- اقلیمی ناچیزی دارد و به‌خاطر روزنه و گشودگی در جداره بیشتر فضاگراست. تاحدی شکل آن مطرح است و به‌خاطر امکان دید تاحدی هم نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

(۴- باغ چهل‌ستون اصفهان)

(۳- باغ فین کاشان)

(۲- باغ جهان‌نما شیراز)

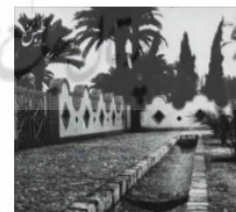
(۱- باغ پاسارگاد)

(۸- باغ اکبریۀ بیرجند)

(۷- باغ دولت‌آباد یزد)

(۶- باغ گلشن طبس)

(۵- باغ چهل‌ستون بهشهر)

(۱۰- باغ شازدهٔ ماهان)

(۹- باغ پهلوان‌پور مهریز)

تصویر ۳. قسمتی از دیوار باغ‌های منتخب. مأخذ: (۱) www.pasargadae.info، (۲) www.yjc.ir، (۳) نعیم، ۱۳۸۵، (۴) www.mehrnews.com، (۵) منصورى رودکلی و همکاران، (۶) www.anthropology.tabasenc.ir، (۷)، (۹) و (۱۰) www.isna.ir و (۸) www.beytoote.com.

هستند، مگر نزدیک ورودی یا بنا که تغییر ماهیت داده، معناگرا می‌شوند. در تحلیل‌ها قاب‌دار بودن، کلاف‌دار بودن و آجری بودن به‌عنوان نمود کالبدی نقش معناگرا، ساده بودن و کاهگلی بودن به‌عنوان نمود نقش عملکردی- اقلیمی، مشبک بودن یا روزنه‌دار بودن به‌عنوان نمود نقش فضاگرا و رواق‌دار بودن به‌عنوان نمود نقش اجتماعی- فرهنگی در نظر گرفته شده است. در جدول ۲ نمود کالبدی هر نقش غالب با همان رنگ نشان داده شده و نمود کالبدی نقش‌های درجه ۲ در همان جا نوشته شده است.

احتمالاً دیوار فضایی سرپوشیده دربر دارد یا نزدیک ورودی است. بنابراین این دیوارها غالباً عملکردی- اقلیمی و سپس معناگرا هستند. تنها استثنا، باغ چهل‌ستون اصفهان و باغ گلشن است که دیوار، مشبک یا روزنه‌دار شده و مانند دیوار دیگر باغ‌ها ساده یا استوار نیست. به‌نظر می‌رسد دلیل این تفاوت، کاربری غیرمسکونی باغ و تشریفاتی بودن آن باشد که دیوارها امکان دید از فضاهای اطراف را فراهم کرده و نقش فضاگرا و تاحدی اجتماعی- فرهنگی به خود گرفته‌اند. به این ترتیب دیوارها در باغ ایرانی به‌طور کلی عملکردی- اقلیمی

جدول ۲. نقش‌های دیوار در باغ‌های منتخب و فراوانی آنها (نقش غالب و ویژگی کالبدی مرتبط با آن نقش در هر سطر با یک رنگ مشخص شده است. هر ستاره اختصاص داده شده در جدول، معادل ۵ درصد نقش است). مأخذ: نگارنده.

نمونه	ارتفاع	ازاره	بدنه	لبه	نقش				
					عملکردی- اقلیمی	شکلی	فضاگرا	اجتماعی- فرهنگی	معناگرا
پاسارگاد	--	--	ردیف درختان سرو	--	**	**	*****	*****	
جهان‌نما	حدود ۴-۵ متر	لبه سنگی	قاب‌دار آجری	لبه جلو آمده	*****	**	**	*****	
فین	حدود ۴-۵ متر	سنگ کوهی	ساده کاهگلی	لبه غیر شاخص	*****	**	**	**	
	حدود ۴-۵ متر	آجر	قاب‌دار آجری	لبه غیر شاخص	*****	**	**	*****	
چهل‌ستون اصفهان	حدود ۴-۵ متر	سنگ تراش یا آجر	قاب‌دار آجری مشبک و رواق‌دار از داخل	لبه جلو آمده	**	**	*****	*****	
چهل‌ستون بهشهر	؟	آجر	ساده از سنگ کوهی	لبه جلو آمده	*****	**	**	**	
گلشن	مختلف	آجر	دارای روزنه دید	لبه آجری	**	*****	*****	**	
	حدود ۳ متر	کاهگل	ساده کاهگلی	بدون لبه	*****	**	**	**	
دولت‌آباد	؟	؟	قاب‌دار آجری	لبه جلو آمده	*****	**	**	*****	
	حدود ۴-۵ متر	کاه گل	ساده کاهگلی	بدون لبه	*****	**	**	**	
اکبریه	؟	سنگ کوهی یا آجر	کلاف‌دار از آجر و کاه گل	لبه جلو آمده	*****	**	**	*****	
پهلوان‌پور	حدود ۳ متر	کاهگل	ساده کاهگلی	بدون لبه	*****	**	**	**	
شازده	حدود ۳ متر	کاهگل	ساده کاهگلی	بدون لبه	*****	**	**	**	
فراوانی نقش‌های غالب دیوار در باغ‌های منتخب					۷	۰	۲	۱	۶

• ورودی

به نظر می‌رسد ورودی‌ها در باغ ایرانی طبق پیشینه تحقیق اغلب معناگرا هستند. آنها گاهی به شکل بنا و گاهی هم ساده‌تر و به صورت سردر ظهور پیدا می‌کنند. در ادامه به بررسی ورودی در باغ‌های منتخب پرداخته می‌شود (تصویر ۴). - بقایای باغ پاسارگاد حاکی از آن است که دارای یک بنا به عنوان دروازه ورودی بوده است. بزرگی بنای دروازه حاکی از اهمیت آن بوده و به آن نقش معناگرا و شکلی داده است. به دلیل کاربری ورودی تاحدی نقش اجتماعی- فرهنگی دارد. - ورودی باغ جهان‌نمای شیراز تنها یک سردر است و شکل شاخصی ندارد. تنها وجه تمایز آن کاشیکاری بر بالای در ورودی آن است. فضای سرپوشیده ندارد و اخیراً در جلوی آن آبنمایی ساخته شده است. جزئیات کفسازی مربوط به صحن ورودی باغ، خیلی شبیه به صحن اصلی باغ و اطراف کوشک است. این سردر در راستای یکی از محورهای منتهی به کوشک قرار گرفته است، به همین دلیل نقش فضاگرا^۲ دارد و چون با تزئینات کاشیکاری شاخص شده، معناگرا و به سبب ورودی بودن تاحدی دارای نقش اجتماعی- فرهنگی است.

- بنای ورودی باغ فین کاشان با ارتفاعی به وضوح بلندتر از دیوارهای باغ، شاخص شده است. دارای تقارن و تعادل و به سبب آن دارای نقش شکلی است. قبل از ورود، فضای پیرنشین دارد. بعد از ورود به بنای سردر، روبه‌رو با یک قاب مشبک آجری مواجه خواهید شد که دید به باغ را فراهم می‌کند. اما ورودی به باغ با یک چرخش امکان‌پذیر خواهد بود. مشابه آنچه در بسیاری از بناهای دوره صفوی دیده می‌شود. در طبقه بالا نیز دو ایوان دارد. بنای ورودی باغ فین به سبب شبک و قرار گرفتن در محور اصلی باغ، نقش فضاگرا، به دلیل ارتفاع و تزئیناتش، نقش معناگرا و به خاطر پیرنشین تاحدی نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

- ورودی باغ چهل‌ستون در گذشته سرپوشیده و به شکل بنا بوده است. به دلیل دارا بودن دیوار مشبک و قرار گرفتن در محور اصلی باغ دارای نقش فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی است. ارتفاع آن شاخص و شکل آن مطرح است. همچنین با وجود ارتفاع و رنگ روی گچ، معناگراست.

- باغ چهل‌ستون به شهر دارای چندین سردر بوده که مهم‌ترین آن سردری است که جلوی آن میدانی وجود داشته که بسیار ساده بوده است (منصوری رودکلی و همکاران، ۱۳۹۵). بنای سردر باغ چهل‌ستون به شهر به دلیل داشتن ارتفاع و ورودی غیر مستقیم، عمدتاً معناگراست و فضاگرایی کمی دارد. این ورودی سه قسمتی بوده و شکل آن نیز مطرح است و به دلیل داشتن جلوخان و پیرنشین تاحدی نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

- بنای اصلی باغ گلشن طبس در ورودی باغ قرار گرفته و حکم سردر باغ را نیز دارد. شکل آن هم به دلیل داشتن تقسیمات

فرد مطرح بوده و دارای نقش شکلی و به دلیل بزرگ و بلند بودن معناگراست و به دلیل داشتن پیش‌ورودی و فضای مکث تاحدی نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

- باغ دولت‌آباد یزد دارای دو سردر اصلی- سردر بیرونی و سردر اندرونی- است. سردر بیرونی تزئینات کمی دارد اما ارتفاع بلندتری از دیوارهای اطراف داشته و دارای ایوان‌های متعددی است. به دلیل ظهور آن به شکل بنا و بلند و بزرگ بودن معناگرا، به دلیل سه قسمتی بودن دارای نقش شکلی و به سبب دارا بودن ایوان در طبقه همکف و قرار گرفتن در محور اصلی فضاگراست و تاحدی نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

- باغ اکبریّه بیرجند دارای سردری ساده و در امتداد محور اصلی باغ و به سبب آن فضاگراست. ارتفاع سردر به نحو قابل‌ملاحظه‌ای بلندتر از دیوارهای پیرامون آن است که به همین دلیل معناگراست و به دلیل وجود جلوخان و عقب‌نشستگی، نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

- ورودی باغ پهلوان‌پور مهریز از داخل برج دیدبانی و نگرهبانی تعریف شده است. این ورودی برج مانند بیش از همه شکلی و معناگرا است و به دلیل داشتن پیرنشین تاحدی نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

- ورودی باغ شازده ماهان کاملاً شاخص تعریف شده و دارای جلوخان، آبنما و بنای سردر زیبایی است. معماری بنای سردر و نظرها آن، حتی از بنای اصلی باغ زیباتر است. جلوخان باغ با دیوارهای مشبک در دو سو تعریف شده است. این بنا دارای تقسیمات فرد بوده و دارای نقش شکلی است. به دلیل قرار گرفتن در محور اصلی باغ و دارا بودن ایوان در طبقه همکف فضاگرا و به خاطر بلند و بزرگ بودن و تزئینات آجرکاری و کاشیکاری معناگرا است و تاحدی هم نقش اجتماعی- فرهنگی دارد.

جمع‌بندی: دروازه‌ها و سردرهای ورودی گاه مانند باغ‌های جهان‌نما و اکبریّه ساده و گاهی مانند باغ‌های پاسارگاد، فین و شازده تبدیل به عمارتی مجلل شده‌اند. گاهی هم کوشک اصلی باغ با سردر مانند باغ گلشن یکی شده‌اند. اغلب حضور جلوخان در باغ‌های بررسی شده حس می‌شود. البته میزان اهمیت این جلوخان‌ها متفاوت است. ورودی‌ها در باغ ایرانی به دلیل مرتفع بودن و داشتن تزئینات، اغلب معناگرا و سپس شکلی هستند. در تحلیل‌ها به شکل برج یا بنا بودن ورودی و دارا بودن تقسیمات فرد به عنوان شاخص نقش شکلی، بلند بودن و دارا بودن تزئینات به عنوان شاخص نقش معناگرا و قرار گرفتن در محور اصلی باغ و دارا بودن ایوان یا شبک در طبقه همکف به عنوان شاخص نقش فضاگراست. در جدول ۳ نمود کالبدی هر نقش غالب با همان رنگ نشان داده شده و نقش درجه ۲ در همه ورودی‌ها به دلیل کارکرد خاصی که دارد، اجتماعی- فرهنگی است.

(۱- باغ فین کاشان)

(۲- باغ جهان نما شیراز)

(۳- باغ پاسارگاد)

(۴- باغ گلشن طبس)

(۵- باغ چهل ستون بهشهر)

(۶- باغ چهل ستون اصفهان)

(۷- باغ نارنگی مازان)

(۸- باغ یزدان دور جهریز)

(۹- باغ اکبریه یزدان)

(۱۰- باغ دولت آباد یزدان)

تصویر ۴. ورودی باغ‌های منتخب. مأخذ: (۱): استروناخ، ۱۳۷۲، (۲)، (۹) و (۱۰): isna.ir، (۳): رضایی پور و ایرانی بهبهانی، ۱۳۸۵، (۴): www.mehrnews.com، (۵): منصورى رودکلى و همکاران، ۱۳۹۵، (۶): anthropology.tabasenc.ir، (۷): خوانساری و همکاران، ۱۳۸۳ و (۸): www.beytoote.com.

• کوشک

- کوشک میانی باغ فین کاشان به دلیل متمرکز بودن، قرار گرفتن در محل تقاطع محورهای اصلی، دارا بودن حوضخانه و تزئینات قابل توجه دارای نقش معناگرا و به دلیل داشتن ایوان‌های متعدد دارای نقش فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی است. این کوشک طبق نقاشی قدیمی، دارای قسمت میانی مرتفع بوده است و به همین خاطر و دارا بودن ایوان بلند نقش شکلی دارد.

- کوشک باغ چهل ستون اصفهان به دلیل داشتن ایوان‌های متعدد، فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی است. این کوشک به خاطر ایوان بلند و کشیده نقش شکلی دارد و به خاطر متمرکز بودن و قرار گرفتن در میانه محور اصلی باغ، دارا بودن حوضخانه و تزئینات زیاد معناگراست.

- شواهد حاکی از آن است که باغ چهل ستون بهشهر در زمان صفوی دارای کوشکی متفاوت از کوشک امروزی (متعلق به دوره پهلوی اول) بوده است که در گذشته نادرشاه دستور بازسازی آن را داد. در یک نقاشی قدیمی تصویر این کوشک قابل مشاهده است (تصویر ۵). کوشک دارای سه قسمتی است که قسمت میانی آن کاملاً نیمه‌باز بوده و احتمالاً بعدها در دوره نادرشاه دارای حوضخانه شده است. نقش این کوشک مانند کوشک چهل ستون اصفهان است.

- سردر باغ گلشن طبس به عنوان کوشک، دو ایوان در قسمت میانی و طبقه بالا، یکی رو به باغ و دیگری رو به جلوخان ورودی

کوشک‌ها اغلب مقصد و نظرگاه هستند. این عناصر گاهی بسته و گاهی باز هستند؛ اگر باز باشند نقش اقلیمی کمی در کنار دیگر نقش‌ها در آن وجود دارد و اگر بسته باشد نقش اقلیمی هم به آن اضافه می‌شود. اغلب نمای کوشک دارای تقسیمات فرد بوده و خط آسمان آن به دلیل ارتفاع گرفتن قسمت میانی در این محل، دارای شکست است. طبق پیشینه تحقیق، کوشک عمدتاً دارای نقش عملکردی است. حال به بررسی تفصیلی کوشک‌ها در باغ‌های منتخب پرداخته می‌شود (تصویر ۵).

- شکل کوشک اصلی باغ پاسارگاد (کاخ اختصاصی کوروش) کشیده و دارای قسمت میانی مرتفع است. کوشک دارای ایوانی کشیده رو به باغ اصلی در طبقه همکف است. نقش کوشک به خاطر دارا بودن ایوان، فضاگرا و به دلیل قسمت میانی مرتفع و ایوان کشیده‌ای که دارد، عمدتاً شکلی است و به خاطر وجود ایوان، تاحدی نقش اجتماعی- فرهنگی و به سبب قسمت میانی مرتفع تاحدی نقش معناگرا دارد.

- کوشک باغ جهان نما شیراز مربعی با پخی‌های ۴۵ درجه و متمرکز بوده و در مرکز چهارباغ قرار گرفته است؛ بنابراین معناگراست. همچنین دارای ایوان‌هایی در پخی‌های ۴۵ درجه در طبقه بالا است. به دلیل ایوان‌های کوچک و تزئینات محدود نقش عملکردی- اقلیمی و به سبب ارتفاع تاحدی نقش شکلی دارد.

نقش عناصر معماری در باغ ایرانی

جدول ۳. نقش‌های ورودی در باغ‌های منتخب و فراوانی آنها (نقش غالب و ویژگی کالبدی مرتبط با آن نقش در هر سطر با یک رنگ مشخص شده است. هر ستاره اختصاص داده شده در جدول، معادل ۵ درصد نقش است). مأخذ: نگارنده.

نمونه	شکل	تعداد طبقات	نما	فضای نیمه‌باز همکف	تزئینات نما	مکان	نقش				
							عملکردی-اقلیمی	شکلی	فضاگرا	اجتماعی-فرهنگی	معناگرا
پاسارگاد	بنا	یک طبقه بلند	۳ یا ۵ قسمتی	--	دارد	خارج از باغ اصلی	***	****	***	****	
جهان‌نما	سردر	--	یک قاب	--	کاشیکاری	محور اصلی باغ	**	****	****	****	
فین	بنا	دو طبقه	۳ قسمتی	فضای دارای شباک	رنگ روی گچ، چوبکاری، شباک	محور اصلی باغ	***	****	****	****	
چهل‌ستون اصفهان	بنا	یک طبقه بلند	۳ قسمتی	رواق	رنگ روی گچ، فخر مدین	محور اصلی باغ	***	****	****	****	
چهل‌ستون بهشهر	بنا	دو طبقه	۳ قسمتی	--	--	محور اصلی باغ	***	****	****	****	
گلشن	بنا	دو طبقه	۳ یا ۹ قسمتی	--	کاشیکاری	محور اصلی	***	****	****	****	
دولت‌آباد	بنا	دو طبقه	۳ یا ۹ قسمتی	ایوان	--	محور اصلی	***	****	****	****	
اکبریه	سردر بلند	--	شبه ایوان ساده	--	--	محور اصلی	***	****	****	****	
پهلوان‌پور	برج	دو طبقه	دارای ایوان ورودی	--	آجرکاری	خارج از محور اصلی	***	****	****	****	
شازده	بنا	دو طبقه	۳ یا ۵ قسمتی	ایوان	آجرکاری و کاشیکاری	محور اصلی	***	****	****	****	
فراوانی نقش‌های غالب ورودی در باغ‌های منتخب							۰	۸	۶	۲	۱۰

میانی و ایوان‌های دیگر در طبقه بالا و در دو طرف قسمت میانی است. نقش‌های غالب کوشک، عملکردی-اقلیمی، شکلی، فضاگرا و اجتماعی-فرهنگی است. نقش‌های شکلی، فضاگرا و اجتماعی-فرهنگی به‌خاطر ایوان عریض میانی و نقش عملکردی-اقلیمی به‌دلیل سادگی و فضاها بسته و باز به‌صورت متعادل و عملکردی است.

- باغ پهلوان‌پور مهریز، دارای کوشکی نیمه‌باز با حوضخانه است. نقش آن به‌خاطر ایوان بلند و بزرگ میانی، شکلی، فضاگرا و اجتماعی-فرهنگی است و به‌خاطر دارا بودن حوضخانه نقش معناگرا و به‌دلیل داشتن ایوان‌های کوچک و تزئینات محدود (و همچنین بادگیر و زیرزمین)، نقش عملکردی-اقلیمی دارد.

دارد. کوشک دارای مهتابی نیز هست، اما ساده و بدون تزئینات قابل توجهی است. به‌خاطر داشتن تزئینات محدود، دارای نقش عملکردی-اقلیمی و به‌دلیل داشتن دو ایوان و مهتابی دارای نقش فضاگرا و اجتماعی-فرهنگی است. قسمت میانی آن کمی بلندتر از سایر قسمت‌های آن است و تاحدی نقش شکلی دارد.

- پلان کوشک باغ دولت‌آباد یزد متمرکز و نیم‌هشت‌ضلعی با تزئینات ارسی زیبا و حوضخانه، نقش معناگرا دارد. همچنین با بادگیری بلند در میانه آن نقش شکلی دارد. با ایوان‌های متعدد دارای نقش فضاگرا و اجتماعی-فرهنگی و با ایوان‌های کوچک (همچنین پنجره‌های ارسی و بادگیر)، دارای نقش عملکردی-اقلیمی است.

- کوشک باغ اکبریه بیرجند، دارای ایوان عریض در قسمت

فضای باغ معطوف می‌کرده است نه خود دیوار. این دیوار اغلب اوقات در جایی که بنا یا سردر شکل می‌گرفته از سادگی خارج شده و دارای قاب‌هایی برای ایستایی و زیبایی می‌شده و نقش معنایی نیز به خود می‌گرفته است. دیوارها فارغ از زمان و مکان عمدتاً عملکردی- اقلیمی و سپس معناگرا هستند. شکل و کالبد در معماری ایرانی، کمتر جایگاهی داشته است. اغلب شکل و کالبد ویژه، اگر هم وجود داشته به دلایل دیگر از جمله سازه و ایستایی بوده است. در کوشک ایرانی هم نقش کالبد پررنگ دیده نمی‌شود، اگرچه به تقارن و تعادل، تقسیمات فرد در نما و نحوه کنار هم قرارگیری فضاهای باز و بسته، بسیار توجه می‌شده است، اما شکل و کالبد نقش غالبی نداشته و بیش از اندازه خودنمایی نمی‌کند. اگر هم در مواردی جلب توجه می‌کند اغلب به دلیل بازی معمار با شکل ایوان و نظرها آن است که به گونه‌ای هماهنگ با محور تقارن باغ ظهور پیدا کرده است. در باغ ایرانی تعبیه فضاهای نیمه‌باز، همچون ایوان و مهتابی در کوشک و ورودی برای ارتباط بیشتر با طبیعت- که نشان از تشریفاتی بودن کوشک یا ورودی داشته- به دنبال فضاگرایی و تأکید بر فضای باغ شدت گرفته است. به همین دلیل در باغ‌های

کوشک باغ شازده ماهان دارای چندین ایوان در دو طرف قسمت میانی و دارای مهتابی در قسمت میانی است. این بنا سفیدرنگ و دارای تزئینات کمی است. به این ترتیب به دلیل دارا بودن مهتابی، فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی، به خاطر تزئینات کم و ایوان‌های کوچک و کاربردی، عملکردی- اقلیمی و به دلیل مرتفع بودن قسمت میانی اش دارای نقش شکلی است.

جمع‌بندی: نقش‌های مختلف در کوشک‌های باغ‌های ایرانی دیده می‌شود، که به دلیل نظرگاه بودن آنها و داشتن ایوان (یا مهتابی) عمدتاً نقش فضاگرا دارند. در محل ایوان نقش اجتماعی- فرهنگی نیز مطرح است. دارا بودن قسمت میانی مرتفع و ایوان کشیده یا بلند، مشخصه نقش شکلی و ایوان‌های کوچک و تزئینات محدود، مشخصه نقش عملکردی- اقلیمی و متمرکز بودن، قرارگرفتن در میانه محور اصلی، دارا بودن حوضخانه و تزئینات زیاد، مشخصه نقش معناگراست. نقش عملکردی- اقلیمی به دلیل قرار گرفتن در خرده‌اقلیم باغ ایرانی و امکان استفاده فصلی از کوشک و نه اقامت دائم، کمتر مورد توجه بوده است (جدول ۴).

بحث

دیوارها در باغ ایرانی اغلب ساده و عملکردی بوده‌اند. عملکردی بودن دیوار باغ در نهایت توجه مخاطب را به

۲- باغ چهل‌ستون اصفهان

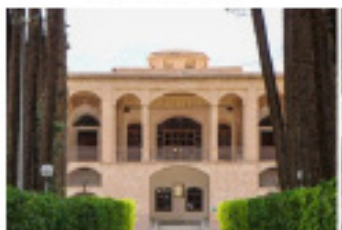
۳- باغ فین کاشان

۵- باغ جهان‌نما تبریز

۶- باغ پارسگاه

۸- باغ آبرویه بیرجند

۹- باغ دولت‌آباد یزد

۱۰- باغ گلشن طبس

۱۱- باغ چهل‌ستون یهشهر

۱۲- باغ شازده ماهان

۱۳- باغ بهلولان مهریز

تصویر ۴. کوشک باغ‌های منتخب. مأخذ: مأخذ: (۱): استروناخ، ۱۳۷۲، (۲): علائی، ۱۳۸۸، (۳): نعیم، ۱۳۸۵، (۴) و (۵): خوانساری و همکاران، ۱۳۸۳، (۶): خوانساری و همکاران، ۱۳۸۳، (۷) و (۸): irna.ir، (۹): www.farsnews.ir، (۱۰): شاهچراغی، ۱۳۹۸.

نقش عناصر معماری در باغ ایرانی

جدول ۴. نقش‌های کوشک در باغ‌های منتخب و فراوانی آنها (نقش غالب و ویژگی کالبدی مرتبط با آن نقش در هر سطر با یک رنگ مشخص شده است. هر ستاره اختصاص داده شده در جدول، معادل ۵ درصد نقش است). مأخذ: نگارنده.

نمونه	شکل بنا	خط آسمان نما	ایوان یا مهتابی	حوض خانه	تزئینات نما	مکان	نقش							
							عملکردی- اقلیمی	شکلی	فضاگرا					
معناگرا	اجتماعی- فرهنگی	معناگرا	معناگرا	معناگرا	معناگرا	معناگرا	معناگرا	معناگرا	معناگرا					
پاسارگاد	کشیده	قسمت میانی مرتفع	ایوان کشیده	ندارد	دارد	انتهای باغ اصلی	**	*****	*****	*****	ارتفاع			
جهان‌نما	متمرکز	قسمت میانی کمی مرتفع	۴ ایوان کوچک	دارد	آجرکاری و چوبکاری محدود	مرکز باغ، محل تقاطع دو محور اصلی	*****	*****	*****	*****	*****			
فین	متمرکز	قسمت میانی مرتفع	ایوان‌های متعدد کوتاه و بلند	دارد	کاشیکاری، رنگ روی گچ، چوبکاری	تقاطع دو محور اصلی باغ	**	*****	*****	*****	*****			
چهل‌ستون اصفهان	متمرکز	قسمت میانی کمی مرتفع	ایوان‌های متعدد کشیده و بلند	دارد	آجرکاری، چوبکاری و آئینه‌کاری	تقریباً میانه محور اصلی باغ	*****	*****	*****	*****	*****			
چهل‌ستون بهشهر	کشیده	صاف	ایوان کشیده و بلند	دارد	چوبکاری و ...	تقریباً میانه محور اصلی باغ	*****	*****	*****	*****	*****			
گلشن	کشیده	قسمت میانی کمی مرتفع	۲ ایوان و مهتابی	ندارد	کاشیکاری محدود	ابتدای محور اصلی	*****	*****	*****	*****	*****			
دولت‌آباد	متمرکز	قسمت میانی مرتفع	ایوان‌های متعدد کوچک	دارد	چوبکاری و شیشه‌های رنگی	انتهای محور اصلی	*****	*****	*****	*****	*****			
اکبریه	کشیده	قسمت میانی کمی مرتفع	ایوان کشیده و ایوان‌های کوچک	ندارد	آجرکاری محدود	انتهای محور اصلی	*****	*****	*****	*****	*****			
پهلوان‌پور	کشیده	قسمت میانی مرتفع	ایوان کشیده و ایوان‌های کوچک	دارد	آجرکاری و گچکاری محدود	محور اصلی	*****	*****	*****	*****	*****			
شازده	کشیده	قسمت میانی مرتفع	مهتابی و ایوان‌های کوچک	ندارد	گچکاری و چوبکاری محدود	نزدیک به انتهای محور اصلی	*****	*****	*****	*****	*****			
فراوانی نقش‌های غالب کوشک در باغ‌های منتخب										۶	۸	۹	۸	۶

نتیجه‌گیری

دیوار، ورودی و کوشک هر کدام با نقش غالب خود، توجه انسان را به باغ و طبیعت معطوف می‌کنند: دیوار با سادگی و عملکردی- اقلیمی بودن، ورودی با معناگرا بودن و آماده کردن مخاطب برای ورود به باغ و کوشک با فضاگرا بودن و نظریه‌پردازی بودن و محلی برای سیر آفاقی و انفسی. این همان فرضیه پژوهش است که می‌تواند به‌عنوان معیاری برای طراحی عناصر باغ ایرانی باشد. باغ حاصل بینش کل‌نگر به کل هستی است و دو اصل احترام به انسان و احترام به طبیعت به‌عنوان شاکلۀ این بینش، در آن به‌طرز هنرمندانه‌ای باهم ترکیب شده‌اند. انسان و طبیعت به‌عنوان جزئی از عالم هستی، شایسته احترام هستند. احترام به باغ و طبیعت در راستای منفعت‌رسانی به انسان - اشرف مخلوقات - است. طبیعت مهم‌تر از انسان نمی‌شود، بلکه برای انسان برنامه‌ریزی می‌شود. ضمن آن که طبیعت خود نیز حد و حدودی را برای انسان تعریف می‌کند. زیرا وجود انسان در طبیعت به طبیعت وابسته است. عناصر معماری در باغ ایرانی نیز به‌دنبال این بینش شکل گرفته‌اند: احترام به انسانی که توأم با احترام به طبیعت است. در مقاله دیگری می‌توان عنصر خیابان در باغ ایرانی را که در ترکیب با دو عنصر طبیعی آب و گیاه است، بررسی شود تا در کنار عناصر معماری، تکمیل‌کننده نقش عناصر باغ باشند.

ایرانی کوشک‌ها اغلب فضاگرا هستند. هر چند با گذر زمان بر نقش عملکردی- اقلیمی آنها افزوده شده است. در ورودی‌های باغ‌های ایرانی تنوع بیشتری دیده شده و بیشترین نقش‌ها در ورودی‌های دوره صفوی دیده می‌شود و این ورودی‌ها تکامل یافته‌تر هستند. گاهی کوشک یا ورودی نقش اجتماعی- فرهنگی نیز داشته و واجد فضایی برای تعاملات اجتماعی می‌شود. فضای پیرنشین و فضای مکث ورودی‌ها به آنها نقش اجتماعی- فرهنگی می‌داده و ایوان و مهتابی یا همان نظرگاه در ورودی و کوشک، محلی برای تعاملات اجتماعی بوده است. همه چیز در باغ ایرانی به دنبال معنا به وجود می‌آید. همه چیز حکایت از نگرش سازندگان به عالم خلقت دارد. هر جا از مصالحی مانند کاشی یا شیشه (مصالح تزئینی) که عیناً در طبیعت وجود ندارد، استفاده شده، رسیدن به هدفی والاتر را پیام می‌دهد. همچنین وقتی کوشک یا ورودی عظیم می‌شود، معناگرا می‌شود. دروازه‌های باغ یا همان ورودی‌ها اغلب معناگرا هستند و مفصلی پر معنا را رقم می‌زنند (جدول ۵). بنابراین فراوانی نقش‌های غالب عناصر معماری به تفکیک باغ‌های منتخب (جدول ۶)، نقش غالب این عناصر معناگرایی است. نقش معناگرایی در عناصر معماری باغ به‌عنوان متعالی‌ترین مرتبه نقش می‌تواند معرف نقش خود باغ باشد.

جدول ۵. نقش‌های غالب عناصر معماری باغ ایرانی. مأخذ: نگارنده.

عناصر	نقش‌ها			
	عملکردی- اقلیمی	شکلی	فضاگرا	اجتماعی- فرهنگی
دیوار	■	■	■	■
ورودی	■	■	■	■
کوشک	■	■	■	■

پی‌نوشت‌ها

۱. به این ترتیب جمع ستاره‌ها (درصد نقش‌ها) در هر باغ حتی‌الامکان معادل ۲۰ ستاره (صد در صد) برای عنصر معماری مربوطه، در نظر گرفته شده است.
 ۲. در ارزش‌گذاری نقش فضاگرایی ورودی‌ها، ورودی با حالت در باز و نه بسته در نظر گرفته شده است. چراکه بسته بودن در باغ، نقش فضاگرایی ورودی را کم می‌کند.

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی در حال انجام در پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر با عنوان «طراحی جزئیات عناصر منظر باغ ایرانی» است.
 ۱. به مقاله «بازخوانی سیمای اصیل باغ شاه اشرف البلاد (بهشهر) در دوره‌های مختلف تاریخی» نوشته سمیرا منصوری رودکلی و همکاران رجوع شود.

نقش عناصر معماری در باغ ایرانی

جدول ۶. فراوانی نقش‌های غالب به تفکیک باغ‌های منتخب. مأخذ: نگارنده.

نمونه‌ها	نقش‌ها				نمونه‌ها	نقش‌ها				
	عمکردی - اقلیمی	شکلی	فضاگرا	اجتماعی - فرهنگی		معماری	معماری	فضاگرا	شکلی	
پاسارگاد	دیوار				گاشن	دیوار				
	ورودی					ورودی				
	کوشک					کوشک				
	جمع‌بندی					جمع‌بندی				
جهان‌نما	دیوار				دولت‌آباد	دیوار				
	ورودی					ورودی				
	کوشک					کوشک				
	جمع‌بندی					جمع‌بندی				
فتین	دیوار				اکبریه	دیوار				
	ورودی					ورودی				
	کوشک					کوشک				
	جمع‌بندی					جمع‌بندی				
چهل‌ستون اصفهان	دیوار				پهلوان‌پور	دیوار				
	ورودی					ورودی				
	کوشک					کوشک				
	جمع‌بندی					جمع‌بندی				
چهل‌ستون بهشهر	دیوار				شازده	دیوار				
	ورودی					ورودی				
	کوشک					کوشک				
	جمع‌بندی					جمع‌بندی				
نقش غالب عناصر معماری						۴	۵	۴	۱	۸

فهرست منابع

- استروناخ، دیوید. (۱۳۷۲). شکل‌گیری باغ سلطنتی پاسارگاد و تأثیر آن در باغسازی ایران (ترجمه کامیار عبدی). اثر، ۱۴ (۲۲ و ۲۳)، ۷۵-۵۴.
- اعتضادی، لادن، و بینا، محمدجواد. (۱۳۹۶). شناسایی انواع محوطه‌های باز و عملکرد آنها در باغ‌های تاریخی بیرجند (با تمرکز بر باغ‌های رحیم‌آباد، امیرآباد، شوکت‌آباد، بهلگرد و اکبریّه). باغ نظر، ۱۴ (۴۷)، ۱۶-۵.
- بینا، محمدجواد و اعتضادی، لادن. (۱۳۹۴). بررسی کوشک هشت بهشت اصفهان، در مقام نظرگاه. صفه، ۷۰ (۷)، ۶۴-۳۵.
- تقوایی، ویدا. (۱۳۸۹). بازخوانی صورت کاخ هشت بهشت اصفهان. نامه معماری و شهرسازی، ۳ (۵)، ۱۶۷-۱۵۳.
- خوانساری، مهدی؛ مقتدر، محمدرضا و یآوری، مینوش. (۱۳۸۳). باغ ایرانی، بازتابی از بهشت (ترجمه مؤسسه مهندسی مشاور آران). تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، دبیرخانه همایش بین‌المللی باغ ایرانی.
- خلیل‌نژاد، سید محمدرضا و تویباس، کای. (۱۳۹۵). بسترهای شکل‌گیری و ویژگی‌های منظر متمرکز در باغ ایرانی. باغ نظر، ۱۳ (۳۸)، ۱۶-۳.
- رضایی‌پور، مریم و ایرانی بهبهانی، هما. (۱۳۹۵). باغ کهنه فین و محدوده میان آن تا باغ فین. مطالعات معماری ایران، ۹ (۹)، ۲۳-۷.
- رضوی، نیلوفر. (۱۳۹۳). دیوار، حریم امن خیال. منظر، ۶ (۲۸)، ۱۱-۷.
- شاهچراغی، آزاده. (۱۳۹۸). پارادایم‌های پردیس: درآمدی بر باشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی. تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران.
- علائی، علی. (۱۳۸۸). تنوع در طرح معماری باغ‌های تاریخی شیراز، باغ ارم و
- باغ تخت و باغ جهان‌نما و باغ دلگشا. صفه، ۱۹ (۴۹)، ۲۰-۵.
- متدین، حشمت‌الله و متدین، رضا. (۱۳۹۴). معماری کوشک، کوشک‌های نه قسمتی در باغ ایرانی. منظر، ۷ (۳۳)، ۳۹-۳۲.
- مدقالچی، لیلا. (۱۳۹۶). بازشناسی مفهوم «آستانه» در باغ ایرانی. منظر، ۱۹ (۳۹)، ۱۹-۶.
- مدقالچی، لیلا؛ انصاری، مجتبی و بمانیان، محمدرضا. (۱۳۹۳). روح مکان در باغ ایرانی. باغ نظر، ۱۱ (۲۸)، ۳۸-۲۵.
- معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۴). سیری در مبانی نظری معماری. تهران: سروش دانش.
- منصوری، سیدامیر. (۱۳۹۴). پدیدارشناسی دیوار در باغ ایرانی. منظر، ۷ (۳۳)، ۱۳-۶.
- منصوری، سیدامیر. (۱۴۰۱، ۱۸ مهر)، مصاحبه شخصی.
- منصوری، سیدامیر؛ آتشین‌بار، محمد و آقابزرگ، نرگس. (۱۴۰۱). طراحی جزئیات عناصر منظر باغ ایرانی (طرح پژوهشی منتشر نشده در مهندسی مشاور نظر). پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر، تهران، ایران.
- منصوری رودکلی؛ سمیرا، دانش‌دوست، یعقوب و ابوتی، رضا. (۱۳۹۵). بازخوانی سیمای اصیل باغ شاه اشرف البلاد (بهشهر) در دوره‌های مختلف تاریخی. نامه معماری و شهرسازی، ۹ (۱۷)، ۵۹-۴۱.
- مهربانی گلزار، محمدرضا و فاطمی، مهدی. (۱۳۹۵). ساختار کوشک در باغ‌های خراسان؛ الگویی برای سکونت دائم. هنر و تمدن شرق، ۴ (۱۳)، ۵۱-۴۲.
- نعیمه، غلامرضا. (۱۳۸۵). باغ‌های ایران. تهران: پیام.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

آقابزرگ، نرگس. (۱۴۰۲). نقش عناصر معماری در باغ ایرانی. منظر، ۱۵ (۶۵)، ۱۹-۶.

DOI: 10.22034/MANZAR.2023.414317.2257

URL: https://www.manzar-sj.com/article_185245.html